

NATAŠA SIMEUNOVIĆ BAJIĆ
Megatrend Univerzitet
Fakultet za kulturu i medije
Beograd

UDK 316.774 (497.11:497.5]:73)
Originalan naučni rad
Primljen: 11.1.2012
Odobren: 18.2.2012

KONCEPT RAZLIČITOSTI I MEDIJSKAPROIZVODNJA ZNAČENJA: SRPSKO- HRVATSKI ODNOSI U AMERIČKIM NOVINAMA ZA VREME STVARANJA ZAJEDNIČKE DRŽAVE*

Sažetak: Razlike su najosnovniji uslov postojanja i u biološkom i u socijalnom svetu. Većina modernih društvenih zajednica je pluralna. To znači da je u takvim zajednicama neophodna i neizbežna interakcija različitih grupa. Odnosi među različitim etničkim grupama u društvenoj stvarnosti predstavljaju jedan od najvažnijih kriterijuma za sagledavanje demokratske određene društva.

Mediji masovnog komuniciranja predstavljaju veoma bitne institucionalne okvire u kojima se reprezentuje društveno iskustvo. Oni ne „prenose” društvenu stvarnost onakvu kakva jeste, već je konstruišu i stalno proizvode uklapajući je u ideološke matrice čime podržavaju dominantni sistem uspostavljenih vrednosti. Mogućnost izbora i predstavljanja mnogih aspekata stvarnosti neminovno povlači za sobom generisanje moći u društvu pa tako proces proizvodnje značenja u masovnim medijima postaje usko povezan sa razumevanjem i poštovanjem različitosti.

Zato je cilj ovog rada da na kritički način pokuša da proceni kakvu su sliku o srpsko-hrvatskim odnosima, tj. o sličnostima i razlikama između ova dva naroda, stvarale američke novine u vreme formiranja prve zajedničke države.

Ključne reči: srpsko-hrvatski odnosi, masovni mediji, novine, različitost, proizvodnja značenja, stereotipi

---

* Ovaj rad predstavlja deo rezultata istraživanja u okviru projekta broj 47027 pod nazivom *Srbi i Srbija u jugoslovenskom i međunarodnom kontekstu: unutrašnji razvitak i položaj u evropskoj/svetskoj zajednici* koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

UVOD: O RAZLIČITOSTI

Razlike postoje i u biološkom i u socijalnom svetu. Razlike su osnovni uslov i opravdanje postojanja. Da njih nema, ne bismo mogli saznavati. Jedino u odnosu prema nečemu i nekome drugom i drugačijem možemo shvatati ko smo mi i kakvo je nešto naše. „Ako smo Ti i Ja posve isti, nama se ništa ne događa. Zato sve što nisam ja, za mene ima osobito značenje, jer se od mene razlikuje. Sve što u životu činimo, u stvari su pokušaji da sebe dopunimo i popunimo, da postanemo celovite ličnosti” (Šušnjić 1994: 9).

Različitost pripada skupu pojmova koje je teško precizno odrediti. U vrlo uskoj vezi sa ovim pojmom su i pojmovi: stereotipi, identitet, demokratija, interkulturalnost, etničke manjine. Različitost se preispituje kroz fenomenne rase, klase, roda, etniciteta, religije, političkih ubeđenja, seksualne opredeljenosti, starosnog doba i fizičkih nedostataka. Različitost uvek podrazumeva postojanje Drugog i poštovanje njegove Drugosti. Drugi je vredan koliko i Ja. Svaki identitet prirodno mora sadržati odnos prema Drugom. Shodno tome, postoji interakcija između Ja i Drugi, tj. svaki odnos podrazumeva objašnjavanje Ja pomoću Drugog i Drugog pomoću Ja. Sopstveni identitet ne može se otkriti bez odnosa prema Drugom. „Moj sopstveni identitet prvenstveno zavisi od mog dijaloga sa drugima” (Taylor 1994: 80). To znači da pojedinac ne može osmisliti svet bez postojanja Drugog i bez relacija prema Drugom. Mid je pokušao da pokaže kako mi uopšte „ne možemo videti sebe a da se ne vidimo onako kako nas drugi ljudi vide i to je početna osnova formiranja identiteta” (Golubović, 2007: 16). Po njegovom mišljenju identitet nije fiksiran nego fluidan, promenljiv i dinamičan. Novija tumačenja identiteta (Gidens, Bauman), u skladu sa ubrzanim i naglim društvenim promenama a pre svega sa globalizacijom, redefinišu tradicionalne stavove o tome šta zaista jeste identitet naglašavajući da je on postao fragmentiran i polarizovan, tj. da se moguće konstrukcije identiteta ne mogu ni kontrolisati ni predviđati.

Međutim, ratovi koji su se dešavali u 20. veku, međuetnički sukobi na prostorima bivše Jugoslavije i ekonomska kriza u prvoj deceniji 21. veka uz novonastale konflikte u različitim delovima sveta, pokazuju da su mišljenja ovih autora ipak bila suviše optimistična. Čak i objektivno minimalne razlike bile su dovoljan razlog za velike etničke sukobe. Zato su autori poput Rabuške i Šipsla s razlogom bili pesimistični prema etničkim pluralnim društvima smatrajući da nisu „plodno tle” za vrednosti demokratije i veću stabilnost (Rabushka, Shepsle 1972).

STIGMA KAO KLJUČNI OBRAZAC NEPRIHVATANJA RAZLIČITOSTI

Erving Gofman je 1963. godine objavio svoje delo „Stigma” u kome možda možemo pronaći neke od odgovora na pitanje zašto razlike dovode do sukoba. On pre svega daje doprinos razumevanju ličnog i društvenog identiteta. Po Gofmanovom mišljenju, individue predstavljaju različite sebe (selfove) u skladu sa različitim društvenim kontekstima. Zapravo, Gofman razlikuje virtuelni socijalni identitet (ono što osoba treba da bude) i aktuelni socijalni identitet (ono što osoba jeste). U društvenom životu svi ljudi su stigmatizovani, ali je stigma duboko diskreditujuća karakteristika; „(...) mi sprovodimo razne oblike diskriminacije, putem kojih veoma efikasno, mada često nesvesno, smanjujemo mogućnosti u životu te osobe. Mi stvaramo teoriju stigme, ideologiju kojom objašnjavamo inferiornost te osobe i stepen opasnosti koji ta osoba nosi (...)” (Gofman 2009: 17). Gofman razlikuje telesne, karakterne i grupne stigme. Postojanje različitih vrsta stigmati upravo dopušta da se bez naročite pažnje i razmišljanja anticipira identitet Drugog. Problem nastaje kada se anticipacije pretvaraju u normativna očekivanja i zahteve. Različitost stigmatizovane osobe postaje „osnovni element uočavanja”, a stigmatizovana osoba postaje veoma nesigurna. „Nesigurnost se javlja ne samo što stigmatizovana osoba ne zna u koju od nekoliko kategorija će biti svrstana, već i onda kad joj sasvim odgovara mesto gde je smeštena, jer zna da je duboko u svojim očima ti drugi možda definišu u smislu njene stigma” (Gofman 2009: 26). Ta različitost izneverava naturalizovana i stereotipna očekivanja drugih ljudi i već time postavlja pojedinca u inferioran položaj. Još veća je nevolja kada nisu stigmatizovani samo pojedinci, nego čitave društvene grupe. U tom slučaju razlike nisu ono što treba ljude da učini bogatijima i spremnijima na otvoreni dijalog što bi se moglo pretpostaviti iz suštine samog pojma „razlika”. Suprotno od očekivanog, razlike se fiksiraju i postaju jedina negativna merila društvenih, kulturnih i političkih odnosa. Oni su homoseksualci, oni su crnci, oni su Muslimani, one su žene, one su Ciganke, one su slepe, one su mentalno poremećene, oni su Srbi, oni su Hrvati. Tako grupe postaju obeležene kao druge, devijantne i pogrešne. Njihova različitost biva prokazana poput nerazumnog prokazivanja „veštičijeg posla” u prošlosti. Često zbog toga dobijaju ulogu „žrtvenog jarca”, tj. okrivljuju se za političke, kulturne ili društvene probleme samo zbog činjenice da su pripadnici određene grupe koja je na neki (ne na apsolutizujući i totalitarni) način drugačija. Tada se javljaju svi oblici diskriminativne prakse, homofobija i rasizam. Setićemo se svakako nacističkih progona Jevreja i Roma u Drugom svetskom ratu, ili masovnog pokolja Jermena u Turskoj tokom Prvog svetskog rata. Setićemo se svakako i krvavih sukoba između Srba i Hrvata tokom 20. veka.

ODNOSI MOĆI U MEDIJSKOJ PROIZVODNJI ZNAČENJA

Masovni mediji predstavljaju jednu od najbitnijih institucija posredstvom kojih se može društveno iskustvo reprezentovati kroz mnogo raznorodnih aspekata. Stjuart Hol (Stuart Hall) je dao potpuno novo značenje pojmu „re-rezentovanja”. On je sasvim raskinuo sa modelom direktnog uticaja medijskih poruka koji se temeljio na bihejviorističkom ishodištu i S-R teoriji.¹ Masovne medije je prvenstveno posmatrao kao veoma bitne kulturne i ideološke snage. Pojam reprezentovanja zapravo određuje način medijskog predstavljanja ljudi, grupa, vrednosti i stavova, i usko je povezan sa konceptom moći koja se neprestano mora osvajati u društvenom životu. Hol je zaključio da postoji velika razlika između reflektovanja i reprezentovanja, jer reflektovanje predstavlja sam odraz stvarnosti, a reprezentovanje uvek podrazumeva mnogo aktivniju ulogu u formiranju stavova. Reprezentovanje je kompleksna aktivnost posebno kada se odnosi na razlike, jer podrazumeva osećanja i stavove, mobilise strah i anksioznost u ljudima mnogo dublje nego što to možemo objasniti (Hall, 1997). Proizvodnja značenja se iz tog razloga ne može odvojiti od strukture društva. Jedino u odnosu na nju može se najbolje objasniti.

Da bi se medijske predstave proverile posredstvom ličnog iskustva trebalo bi mnogo vremena i bio bi to jedan izuzetno mukotrpan posao. Zato su naši stavovi o pojedinim socijalnim subjektima, o pripadnicima određenih socijalnih, etničkih, religijskih i profesionalnih grupa, pod velikim uticajem stereotipa.² Stereotipizacija, „prečica u mišljenju i govoru”, nije samo ekonomska kognitivna funkcija, nego i mehanizam uopštavanja, vrednovanja i etiketiranja (Đerić). Nekoliko izdvojenih karakteristika primenjuje se na celu grupu. Iz toga sledi uopštavanje: *Svi su oni isti*. Pojedinač iskazuje ovo i slična uopštavanja o drugoj grupi, koju njegova negativno vrednuje, kako bi pred članovima svoje grupe pokazao etničku opredeljenost, odnosno kako bi pokazao sopstveni nivo etničke pripadnosti. Stereotipi koji se stvaraju u bilo kojoj etničkoj grupi o nekoj drugoj etničkoj grupi uvek su deo strategije diferenciranja svih ljudskih osobina na „naše” i „njihove”. Artikuliše se binarna logika Mi i Drugi u kojoj etnička distanca uvek podrazumeva inferiornost

---

¹ Bihejvioralna teorija Stimulus–Response, tj. nadražaj i odgovor, podrazumeva proučavanje „ponašanja”, odnosno reakcija ljudi.

² Stereotipe je Lipman nazivao „slike u našim glavama” pokazujući da su te slike ekonomični način percipiranja stvarnosti, ali i da predstavljaju odbranu našeg već izgrađenog položaja u društvu. Ljudi zauzimaju dobro poznata mesta i čine sasvim očekivane stvari. Pogledati više u: Lippmann, W. (1922), *Public opinion*, <http://www.gutenberg.org/dirs/etext04/pbpnn10.txt>

Drugih i drugačijih. Binarna logika u osnovi predstavlja arhaičnu mitološku sliku stranca koji ne pripada našem svetu.³

Stereotipizacija kao označavajuća praksa koja podrazumeva obrasce zatvaranja i isključivanja i koja je ključna za etničku različitost, (Hall, 1997) direktno je povezana sa artikulacijom moći koju dominantna grupa koristi protiv isključene grupe. Verzija stvarnosti koju dominantna grupa nameće osigurava se projekcijom sopstvenih vrednosnih stavova, konformizmom i utvrđenim položajem. Dominantne grupe stvaraju i podržavaju sopstvenu verziju stvarnosti koja je u saglasnosti sa vladajućim uređenjem društvenih odnosa. Zato je medijska jednakost bitna isto toliko koliko i ravnopravnost etničkih grupa u društvu. Međutim, mnoga istraživanja pokazuju da mediji određene grupe ignorišu ili isključuju.⁴ Negativne posledice ovakvog isključivanja su posebno važne ukoliko je ono stalno i sistematsko. Takva vrsta isključivanja može doprineti „definisaju norme” ili opšte prihvaćenih standarda koji sprečavaju „izražavanje, pa čak i pojavu, bilo kakvog alternativnog pristupa, kulture ili obrasca ponašanja”. Medijske predstave mogu u mnogome da potpomognu da se status quo održi. (Milivojević, 2001)

Grupe koje su dominantne u vladajućim strukturama ne vladaju koristeći silu, nego fine, u prvom poimanju nenametljive, strategije pristanka onih kojima vladaju. Na taj način proizvodi se utisak kod većine da postoji dobro upravljanje društvom. Međutim, hegemonija⁵ nije trajno stanje, jer su uvek moguće smene vladajućih struktura. Zbog toga ona mora neprestano da se osvaja i obnavlja. Pošto masovni mediji pružaju mogućnost da se mnogi različiti diskursi eksponiraju u javnosti, medijsko polje postalo je zapravo polje konflikata: društvene razlike među ljudima postale su osnov za razumevanje sukoba koji se u komuniciranju vodi permanentno. „Taj sukob izrasta na pokušajima da se ovlada stvarnošću i da se to ovladavanje obavi u domenu simboličkog. Ovladavanje simboličkim potencijalima društva jeste ovladavanje kreativnom društvenom snagom, energijom promene i mogućnostima očuvanja postojećeg” (Milivojević 2001: 172).

Određene grupe koje pretenduju da budu dominantne često strahuju da u raspodeli društvenih resursa neće dobiti „veće parče kolača” pa svaku rav-

³ Simbol stranca poznat je u mnogim mitologijama. Vezuje se za rituale rađanja, smrti, svadbe. Setiti se biblijskih priča o Avramu i Sari, sumerskih i grčkih mitova, ili naših narodnih pesama.

⁴ I na stranim jezicima i na našem jeziku u poslednjih nekoliko decenija objavljen je veliki broj istraživanja o medijskoj marginalizaciji pripadnika određenih grupa (etničke manjine, LGBT populacija, stari, deca itd.)

⁵ Gramšijev (Gramsci) koncept hegemonije temelji se na objašnjenju načina na koje se uspostavlja dogovorena struktura pristanka. Taj pojam su preuzeli i razradili teoretičari kulturnih studija.

nopravnost razumeju kao napad na sopstvene vrednosti postavljajući dobro poznate granice između njih i onih drugih. Iz toga se oblikuju medijske predstave u kojima se prepoznaju mehanizmi čuvanja i odbrane etničkog identiteta u što integrativnijem obliku, zatvaranje nacionalnog okvira, isključivanje drugih i drugačijih, i naglašavanje nemogućnosti prevazilaženja etničkih razlika.

METODOLOŠKI OKVIR I RANIJA ISTRAŽIVANJA

Odnos između Srba i Hrvata tematizovan je u društvenim naukama najviše u drugoj polovini i pri kraju 20. veka, jer je upravo u tom veku stvorena i dezintegrisana Jugoslavija u kojoj su ova dva naroda imala zasigurno najvažniju ulogu. U naučnim radovima najviše se pisalo o uzrocima i posledicama raspada druge Jugoslavije. U tom kontekstu postoje istraživanja o etničkim distancama među etničkim grupama koje su činile stanovništvo Jugoslavije.

Istraživanja koja su radena sedamdesetih godina dvadesetog veka, kada je Jugoslavija bila na vrhuncu svoje moći i kada se još uvek nisu u velikoj meri aktivirale socijalne, političke, ekonomske i međuetničke napetosti, pokazuju da je etnička distanca bila vrlo mala, tj. pripadnici svih etničkih grupa poštovali su razlike i one ih nisu sprečavale da, na primer, najslobodnije ulaze u međuetničke brakove. Međutim, već polovinom i krajem osamdesetih godina, etnička distanca se povećava, (Pantić 1987) a početkom devedesetih godina to povećanje je već drastično (Pantić 1991) i kod Srba posebno naglašeno prema Hrvatima, Muslimanima i Albancima (Kuzmanović 1994). Povećanje etničke distance među etničkim grupama u bivšoj Jugoslaviji krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina korespondiralo je sa sve češćim zahtevima političkih elita za autonomnošću i nezavisnošću što je dovelo do rata. Istraživanja iz tog perioda pokazuju da je posle raspada zajedničke države najveći animozitet postojao među Srbima i Hrvatima (Golubović i dr. 1995). Tako je čak 85% Srba izrazilo veliku etničku distancu prema Hrvatima (Kuzmanović 1994), a samo 15% Hrvata bi prihvatilo brak sa pripadnicima srpske etničke manjine (Šiber 1997). Nakon rata, krajem devedesetih, i na početku 21. veka etnička distanca se smanjila, ali ipak nije izjednačena sa onom koja je postojala među etničkim grupama u bivšoj zajedničkoj državi.

Iz ovog kratkog pregleda ranijih istraživanja nije teško zaključiti da je etnička distanca jedna od ključnih tema u proučavanju društvene stvarnosti postojanja i dezintegracije druge Jugoslavije. Međutim, neveliki je broj radova koji ispituju odnose među etničkim grupama u prvoj Jugoslaviji. To se posebno odnosi na period neposredno pre i posle konstituisanja Kraljevine Srba,

Hrvata i Slovenaca. Ono čega se proučavaoci nisu doticali odnosi se na medijske predstave o stvaranju prve zajedničke države.

Pošto se odnos između Srba i Hrvata pokazao kao vrlo dramatičan u nekoliko navrata u toku 20. veka, i, pošto su u vreme konstituisanja zajedničke države najdominantniji masovni medij bile novine, ovaj rad će pokušati da kroz kritičku analizu diskursa⁶ markira i objasni način na koji je američka štampa predstavljala taj odnos. Izabrane su vodeće dnevne novine sa dugom tradicijom, tzv. najveće „metropolitan” novine, *The New York Times* i *The Los Angeles Times*. *The New York Times* prvi put je štampan 18. septembra 1851. godine. Novine su pokrenuli Henri Rejmond (Henry J. Raymond) i Džordž Džons (George Jones). Već 1852. objavljene su prve pozorišne kritike, 1861. prvi put je objavljeno i nedeljno izdanje ovih dnevnih novina, a 1896. prve fotografije. Ove novine su osvojile Pulicerovu nagradu u različitim kategorijama koje se odnose na novinarstvo ukupno 106 puta. Danas u Sjedinjenim Američkim Državama predstavljaju treće najtiražnije dnevne novine posle *The Wall Street Journal* i *USA Today*.⁷ Četvrte najtiražnije novine su *The Los Angeles Times* prvi put štampane 4. decembra 1881. godine. Osvojile su Pulicerovu nagradu 38 puta, a od reklama su već 1905. godine zarađivale milion dolara.⁸ Pored ovih vodećih dnevnih novina, izabrane su i sledeće „manje” i manje poznate dnevne novine koje predstavljaju različite regione: *Edmonton Journal*, *Portsmouth Daily Times*, *The Southeast Missourian*.

U fokusu istraživanja bile su dve ključne godine, 1918. kada je zvanično proglašena zajednička država i 1919. kada su se mogli videti prvi efekti tog velikog projekta. Zašto su bitne američke novine? Sjedinjene Američke Države su tokom 19. veka ubrzanim procesima industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije izrasle u veoma moćnu političku i ekonomsku silu. Tokom 20. veka taj status su još više razvijale postajući, ne jedan od glavnih, nego

⁶ U kritičkoj analizi diskursa Van Dijk diskurs suprotstavlja strukturalističkom određenju jezika kao apstraktne strukture. Osnovni cilj kritičke analize diskursa jeste interpretacija značenja teksta koji je smešten u određeni društveni kontekst te se na taj način može definisati i bolje razumeti primenjena diskurzivna praksa. Zbog toga je kritičko propitivanje društvenih, kulturnih i političkih aspekata sa posebnim osvrtom na ideološku pozadinu izuzetno značajno. Pogledati više u: Van Dijk, Teun A. *New(s) racism: a discourse analytical approach*, [http://www.discourses.org/OldArticles/New\(s\)%20racism%20%20A%20discourse%20analytical%20approach.pdf](http://www.discourses.org/OldArticles/New(s)%20racism%20%20A%20discourse%20analytical%20approach.pdf) i Van Dijk, Teun A. *Critical Discourse Analysis*, <http://www.mfsd.org/debate/vandijk.pdf>

⁷ Pogledati više u: *The New York Times: A Chronology: 1851-2010*, New York State Library, <http://www.nysl.nysed.gov/nysnp/nytlucey.htm>,

⁸ Pogledati više u: *The Los Angeles Times - Los Angeles County's Oldest and Highest Circulation Newspaper*, <http://www.laalmanac.com/media/me02lat.htm>

glavni globalni akter što je posebno bilo očigledno krajem 20. veka (Grosman) (Grossman 2011: 1).⁹ Formirajući se na osnovama liberalne političke filozofije i tržišnog kapitalizma, Sjedinjene Američke Države su već za vreme Prvog svetskog rata pokazale svoje veliko vojno, političko i ekonomsko interesovanje za Evropu. U prvim decenijama 20. veka spoljna politika i vojne intervencije Sjedinjenih Američkih Država imale su ulogu da uvećaju njen kapital i učvrste je kao prvu ekonomsku i političku silu sveta.¹⁰ Zato su tek posle njenog priznavanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u februaru 1919. godine ovu novu državu priznale Grčka, Švajcarska, Norveška, Češka, Francuska i Engleska. To se pokazalo takođe u širenju kapitala i u davanju zajmova novoj državi. Strani američki kapital izvlačio je veliki profit oslanjajući se na jeftinu radnu snagu i velika prirodna bogatstva. „Tzv. Blerov zajam uzet od SAD 1922. godine u nominalnom iznosu od 100 miliona dolara (nepotpuno iskorišćen) zaključen je za finansijske potrebe Kraljevine, gradnju Jadranske železnice i pristaništa Bar, ali zajam nije utrošen u saobraćajne svrhe” (Petranović 1988: 61). Kraljevina je bila veoma zadužena zemlja sa mnogim unutrašnjim problemima (zemlja razorena ratom, slaba ekonomija, različite kulture, različite vere, različiti politički uslovi).

U istorijskoj literaturi najčešće se ideja o ujedinjenju predstavljala kao višedecenijska težnja svih jugoslovenskih naroda. Međutim, ta ideja je imala različite forme i u pojedinim političkim grupama nailazila je na veliki otpor. Temelj novog projekta činile su zamisli i potezi srpske političke elite. „Istorija je pokazala da je Srbija bila najznačajniji činilac ujedinjenja” (Isto 26), ali i to da su postojali različiti interesi nacionalnih buržoazija u zajedničkoj državi. Tako su „vojna snaga Srbije i politička nadmoćnost srpske buržoazije obezbeđivale uređenje države prema njenoj zamisli” (Isto 26), ali, s druge strane, Hrvatska seljačka stranka (HSS) pod vodstvom Stjepana Radića pretvorila se brzo u veliku stranku koja zastupa hrvatske nacionalne interese. „Sa političkim profilom koji se ispoljavao kroz republikanski i konfederativni program, stranka je bila nosilac nacionalnog pokreta i osnovica hrvatskom otporu da se ostvari uređenje na centralističkim osnovama u Kraljevini SHS/Jugoslaviji” (Bajagić 2006: 140). Zato je na svaki način činila opstrukcije državnih institucija i sukobljavala se sa srpskom političkom elitom. Nakon raspada Jugoslavije, hrvatske nacionalističke struje veličale su doprinos Stjepana Radića predstavljajući srpsku vlast tog doba kao tiransku koja je nasilno potčinjavala hrvatski narod. Kako je ovaj odnos između Srba i Hrvata izgledao u američkim novinama?

---

⁹ Zoltan Grosman (Zoltan Grossman) navodi podatak da su SAD od 1890. do 2011. godine, vojno intervenisale u svetu 141 put: 58 puta do Drugog svetskog rata i 83 puta posle njega.

¹⁰ Trgovinski ugovor između SAD i Srbije potpisan je još 1881. godine.

AMERIČKE NOVINE O SRPSKO-HRVATSKIM ODNOSIMA ZA VREME STVARANJA PRVE ZAJEDNIČKE DRŽAVE

Štampani masmediji su knjiga, letak, plakat, novine i strip (Radojković, Miletić 2005.) Novine, kao dominantan masmedij, pojavile su se usled niza idejno-filozofskih, tehničko-tehnoloških, političkih i ekonomskih uslova, a u kontekstu razvijanja liberalnog kapitalizma u Zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama koji je novine pretvarao u „robu” donoseći veliki profit.

Nakon pobjeda građanskih revolucija i snage kojom je na društvenu scenu stupio građanski stalež, novine su polako postajale „četvrta sila vlasti”. Moć koju su dostigle novine u svom uticaju na društvo i državu na kraju 18. veka vidljiva je u donošenju pravnih normi povodom slobode štampe. Diskurs o ljudskoj slobodi najpre se institucionalizovao u vidu slobode štampe. Prvi koji se zalagao za slobodu izražavanja i bio protiv cenzure jeste Džon Milton. Njegov spis *Areopagitika* (1644) uticao je na donošenje Deklaracije o pravima države Virdžinije 1776. godine gde se po prvi put u istoriji pravno definiše sloboda štampe. Ustav SAD donet je 1787. godine, ali je 1791. ratifikovano prvih deset amandmana (*Bill of Rights*) i prvi od njih govori o tome da se sloboda govora ne može ograničiti.

Polazeći od javnog društvenog života na agori u antičkoj Grčkoj (što predstavlja ideal u shvatanju javne sfere i javnog mnjenja), Habermas zaključuje da se građanska javnost konstituisala na racionalnom i kritičkom diskursu, na otvorenoj i svima dostupnoj javnoj debati. Međutim, vrlo brzo je nestalo opšte dostupnosti na kojoj je snaga političke građanske javnosti bila utemeljena a pojavili su se privatni interesi pa su društvena udruženja i političke stranke preuzele funkciju posrednika između društva i države, koju je dotad imala građanska javnost te je dezintegracija javne sfere bila neminovna (Habermas 1991). Novine su se ipak priklonile kapitalu a građansko društvo je postalo masovno društvo sa sve većim usponom masovne kulture. Kao i novine, i kultura je postala roba koja donosi profit.

Međutim, pored uspona nove kulture i rastakanja javne sfere, na početku 20. veka pokazalo se da su novine bile veoma važne društvene institucije bez kojih svet zaista više nije bio isti. Bez obzira što su u dugom periodu postojale samo novine (tek kasnije su se pojavili drugi masovni mediji), komuniciranje je ipak bilo masovno i svakako se može odrediti kao organizovano, institucionalizovano i javno distribuiranje poruka iz jednog ili više komunikacionih centara. Komunikacionu situaciju karakteriše jasna podela uloga između komunikacionih centara i masovne publike koja predstavlja neograničen broj anonimnih, neorganizovanih i prostorno nepovezanih pojedinaca (Radojković, Miletić, 2005).

Pošto su američke novine već tada predstavljala vrlo moćnu instituciju na globalnom nivou, od velike je važnosti utvrditi kakve su medijske predstave stvarale 1918. i 1919. godine o novonastaloj zajedničkoj državi i srpsko-hrvatskim odnosima.

U članku koji je objavljen u Njujork tajmsu (New York Times) neposredno pre proglašenja Kraljevine SHS pod sasvim informativnim i kratkim naslovom Unija Jugoslovena („Union of the Jugoslavs”, 9.11.1918.) govori se o političkim problemima koji nastaju na novoj izmenjenoj mapi Evrope. Deo izmenjene mape činiće nova unija koja se formira od tri naroda: Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, naglašavajući razlike koje postoje između tri naroda, tri religije i tri kulture, u članku se eksplicitno podvlači bojazan da se svi problemi mogu rešiti, jer su Hrvati i Slovenci bili hladni prema ovoj ideji ujedinjenja („Croats and Slovenes have been cold toward the idea of unity”), a postojala su i drugačija mišljenja kod nekih srpskih političara koji su zahtevali manju državu sa dominantnim srpskim uticajem („There are certain Serbian politicians, jealous of the intrusion of Croat and Slovene populations into the united kingdom, who would prefer this smaller State”). U članku se, takođe, posebno ističe da je u Hrvatskoj najslabije i najmanje raspoloženje povodom ujedinjenja (In Croatia union sentiment is weakest). Iako se u istorijskoj literaturi „Krfaska deklaracija” iz jula 1917. pominje kao kompromisni dokument u kome je jasno izražen „stav da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod” (Petranović 1988: 17), ovaj tekst to ne potvrđuje, već navodi da će, uz dosta problema, izgleda doći do ujedinjenja uz poštovanje jednakosti svih različitih naroda i religija („with full equality for all races and religions”). Tekst zapravo pokazuje da su novinari i urednici tadašnjeg Njujork tajmsa objektivno sagledavali proces ujedinjenja koji je tekao mukotrпно i uz velike probleme. Poseban osvrt dat je na odnos između Srba i Hrvata koji ni pre zvaničnog proglašenja zajedničke države nije nagoveštavao sasvim svetlu budućnost.

U članku koji je objavljen neposredno posle zvaničnog proglašenja zajedničke države pod informativnim naslovom „Revolt hrvatskih vojnika” („Croat soldiers rebel”, 10.12.1918.) takođe u Njujork tajmsu vrlo brzo se potvrdilo ono slabo raspoloženje u Hrvatskoj prema, sada već realizovanoj, ideji ujedinjenja. Snažno nezadovoljstvo pokazali su hrvatski vojnici ne želeći da se, po odluci Zagreba, nađu pod vlašću srpske dinastije.

O istom problemu izveštava se u članku pod indikativnim naslovom „Kažu da Srbi tlače Hrvate” („Say Serbs Opress Croats”, 23.2.1919.) koji je intoniran negativno u kontekstu srpske torture prema Hrvatima („Serbia has adopted a policy of repression in Croatia”). Vest o masovnom mitingu (oko pedeset hiljada ljudi) povodom zahteva Hrvata za autonomijom Hrvatske sa-

opštena je posredstvom Italijanskog informativnog biroa. Navodi se i da je taj zahtev prosleden predsedniku Vilsonu i diplomatama u Parizu, jer se pod karadorđevićevskom „Velikom Srbijom” i njenom centralizovanom vlašću ništa neće promeniti u Hrvatskoj u odnosu na doba pod austrougarskim apsolutizmom. Zbog toga se traži da se srpska vojska, koja vrši represiju, povuče i dozvoli hrvatskom narodu da javno izražava svoju volju („The Serbian army, even today, by its attitude, shows that same intolerance by beating Croatian peasants to death”). U ovom tekstu već je sasvim lako zaključiti da se negativna intonacija preobličava u stav po kome su Srbi oni koji predstavljaju dominantnu većinu i nameću svoju volju silom ne poštujući pri tome razlike koje su očigledne između ove dve etničke skupine. Čitaocu se ostavlja mala mogućnost da bude neutralan. To je ono što je opasno.

Razlike se podvlače i u članku „Hrvatski ustanak po volji Italijana” („Croats’ uprising pleases Italians”, 27.7.1919.) navodeći činjenicu da svi uviđaju demonstrativne zahteve Hrvata, sem vlasti u Srbiji. Hrvati nisu želeli monarhiju pod kapom dinastije Karadorđevića. Ali nije samo to ono „drugačije” i „različito” što bi trebalo da prihvate. Postoje i velike razlike u katoličkoj i pravoslavnoj religiji. Sem toga, Hrvati sebe smatraju superiornijima u odnosu na Srbe, jer su bili dugo u sklopu Austrougarske pa je njihov sistem sređeniji („the Croats consider themselves far superior”). Iz ovih iskaza vidljivo je da autor teksta pribegava stereotipizaciji koja „različitost” učvršćuje do one mere u kojoj već to postaje neprihvatljiva drugost. Hrvati su dugo bili pod Austrougarskom što ih čini superiornijima i civilizovanijima, dok su Srbi bili pod Turcima pa ih to čini inferiornijima. To je zaključak na koji može upućivati poruka o tome da Hrvati sebe smatraju daleko superiornijima u odnosu na Srbe i da zato zahtevaju svoju malu republiku, a ne veliku monarhiju pod srpskom dinastijom što, po njihovom mišljenju, nije prava zajednička država Južnih Slovena, već prvobitno zamišljena Velika Srbija („Croatia now would prefer to be set up as a small republic”). Autostereotip o superiornosti na ovom mestu služi kao kolektivno prihvaćeno objašnjenje događaja, opravdavajući tako postupke sopstvene grupe, i pružajući joj mogućnost da se pozitivno razlikuje od one druge i drugačije. Autostereotipima se objašnjavaju i predviđaju dešavanja u socijalnom svetu, a održava se i samopoštovanje. Međutim, oni nisu bezopasni, jer brzo mogu povećati etničku distancu prema grupi koja se smatra inferiornijom u bilo kom aspektu.

U Los Angeles tajmsu (Los Angeles Times) u istom periodu pojavljivali su se slični naslovi koji su upućivali na nerešene odnose između Srba i Hrvata u novoj državi: „Mnogo poginulih u sukobima Srba i Hrvata” („Many killed in clash of Serbs and Croats”, 17.5.1919.), „Vojna pobuna u Hrvatskoj” („Military rise in Croatia”, 29.7.1919.), „Hrvati žele sopstvenu republiku” („Croats desire own republic”, 29.7.1919.). Ovi naslovi se lako inkorporu-

riraju u već okoštalu sliku o velikim konfliktima koji postoje između Srba i Hrvata.

Vrlo zanimljiv tekst o velikom raskolu koji postoji između Hrvata i Srba pod naslovom „Protest protiv Srba koji okupiraju Hrvatsku” („Protest against Serbians holding Croatian land”, *Edmonton Journal*, 5.4.1919.) pravi je primer članka u kome izneti stavovi mogu doprineti mobilisućim emocijama čitalaca pošto se govori o Stjepanu Radiću koga su Srbi uhapsili zbog drugačijeg mišljenja o srpsko-hrvatskim odnosima („Radic, who was arrested by the Serbians and is now in prison, says the telegram was sent through a friend and that there is hidden near Agram a book containing the signatures of 200.000 citizens of Croatia who protest against Serbian occupation of the country”). Pojavljivanje skrivenog dokumenta sa velikim brojem potpisa protiv srpske okupacije za čije postojanje zna uhapšeni lider, implicira vreme neslobode i ugrožavanja ljudskih prava. Pošto masovni mediji uvek promovišu određenu vrstu vrednosti koju javnost prihvata i neguje, onda je jasno da se implikacije mogu pretvoriti vrlo lako u negativnu predstavu o onima koji hapse i guše otpor.

U drugom članku pod indikativnim naslovom „Hrvatska u mukama revolta” („Croatia in throes of revolt”, *Portsmouth Daily Times*, 25.7.1919.) govori se o pobuni koja je prerasla u masovni pokret za otcpljenje od Srbije i proglašenje republike („Let us separate from Serbia!”), koji srpske trupe pokušavaju da uguše. Naslov novinskog teksta trebalo bi da što vernije odražava suštinu navedenih činjenica, ali ovde je pre svega u funkciji privlačenja pažnje čitalaca. Zato je i izabrana snažna reč „muke”. Ovakvom jezičkom intencijom mogu se postići važni persuzivni efekti na planu recepcije.

Tekst sa vrlo sličnim sadržajem objavljen je istog dana u drugim novinama pod naslovom „Hrvatska pobuna za nezavisnost” (*Croatia now revolting for independence*, *The Southeast Missourian*, 25.7.1919.). Međutim, naslov u ovom slučaju verno odražava suštinu članka.

Sadržaji ovih tekstova pokazuju da je javnost u SAD bila dobro upoznata sa dešavanjima u novonastaloj državi na Balkanu i da su srpsko-hrvatski odnosi predstavljali atraktivnu temu. Iako informaciono-komunikacioni sistemi nisu tada bili razvijeni u onoj meri u kojoj su to danas i, iako je Balkan veoma daleko od SAD, izveštavanje američkih novina o problemima u tadašnjoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca bilo je detaljno i pravovremeno. Međutim, medijskom i društvenom fenomenu različitosti nije se pristupalo sa punom senzibilnošću i odgovornošću. Iz analize navedenih tekstova vidljivo je da je novinarski diskurs razdvajao dominantnu većinu što su u ovom slučaju Srbi i manjinu koja je u neravnopravnom položaju pa pruža otpor što su ovde Hrvati. Time se razlike naglašavaju, ali se ne problematizuju svi aspekti

dogadanja pa se lako pada u zamke stereotipa o onima koji silom nameću monarhiju i onima koji žele republiku, o Srbima pravoslavicima i Hrvatima katolicima, o okupatorima i potlačenima. Nužnost tumačenja smisla stereotipa koji u sebi sadrže binarne opozicije omogućuje razdvajanje pozitivne predstave o jednim i negativne o drugima. Ta negativna slika o drugima predstavlja samo sužen repertoar izdvojenih i naglašenih negativnih osobina koje se poopštavaju i učvršćuju u permanentnom ponavljanju već predviđenog smisla. Standardna i sistematski organizovana slika dobrih i loših aktera ne pomaže razumevanju različitosti, već osigurava negovanje nejednakosti, doprinosi bržem stvaranju stigmatizovanih grupa i pojačava konflikt.

UMESTO ZAKLJUČKA

Američka štampa predstavljala je dominantnu društvenu instituciju na globalnom nivou, a time i važan pokazatelj stepena otvorenosti društva prema različitostima svih vrsta pa tako i prema etničkim razlikama. Po svojoj imanenciji „ljudskosti”, ljudi su društvena bića, koja dele kolektivni identitet posredstvom najšireg simboličkog okvira, tj. kulture. U isto vreme ta društvena bića su i slična i različita, ali ona ne mogu živeti bez interakcije sa Drugima. Zato sličnosti i razlike među ljudima ne predstavljaju pasivne, već aktivne i sveprožimajuće elemente zajedničkog življenja i osmišljavanja sveta. Pošto nijedna grupa nije ni ontološki ni gnoseološki ni etički primarna, ne može se bazirati jednakost samo na ljudskim sličnostima. Jednakost podrazumeva uzajamnu zavisnost sličnosti i razlika. Nijedno društvo nije homogeno, već heterogeno. Ključni civilizacijski zahtev jeste da se etički, nacionalni, kulturni, religijski, jezički i bilo koji drugi diverzitet poštuje, kultiviše, štiti i unapredi. Zato je potrebno da i masovni mediji, kao veoma bitne institucija društva, prepoznaju vitalnost i energiju koju različitost u sebi nosi. S druge strane, neophodan je ozbiljan kritički pristup proučavalaca prema svim medijskim predstavama koje se odnose na različitost i razlike.

Ovaj rad daje samo mali doprinos proučavanju koncepta različitosti i medijske konstrukcije društvene stvarnosti. Odnosi između Srba i Hrvata posredovani medijskim porukama na početku stvaranja zajedničke države nisu bili predmet ozbiljnog izučavanja. Međutim, veoma je važno kritički posmatrati oblikovanje medijskih predstava o svakom problemu i svakoj temi, jer se nekoliko puta pokazala tačnim bodrijarovska tvrdnja da „medijska stvarnost može biti stvarnija i od same stvarnosti”. Dakle, samo ono što je prikazano u medijima jeste važno jer pomaže ljudima da osmisle svet oko sebe. Da bi se sve činjenice i iz svih aspekata proverile nekim drugim putem potrebno je mnogo vremena i energije koju skoro niko ne poseduje. Jednom stvorena

medijska predstava o nekom problemu vrlo teško se da izmeniti. Primer je slika zapadnih medija o Srbiji iz devedesetih godina 20. veka, koja se i nakon petooktobarske promene vlasti veoma sporo menjala od negativnog ka pozitivnom kontekstu.

Etnički, nacionalni, politički, kulturni i religijski odnos između Srba i Hrvata u prvoj i u drugoj Jugoslaviji bio je vrlo dinamičan i u, nekoliko navrata, tragičan. Posledice tragičnih sukoba su u većoj meri ispitivane pa i uzroci raspada druge Jugoslavije. Međutim, o uzrocima „zategnutih” odnosa prilikom formiranja prve zajedničke države nije se mnogo raspravljalo. Posebno je siromašna literatura o medijskom predstavljanju tog odnosa. Zato ovaj rad služi kao podstrek drugim istraživačima da kritički procenjuju predstave koje su stvarali, pre svega, strani masovni mediji o ovom problemu, jer su one vrlo relevantne za formiranje institucionalizovanog javnog diskursa.

Literatura:

1. Bajagić, D. (2006) *Stjepan Radić kao ministar prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Tokovi istorije, 139-158, 4
2. Gofman, E. (2009) *Stigma: zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*, Novi sad: Mediteran
3. Golubović, Z. Kuzmanović B., & Vasović M. (1995) *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić
4. Golubović, Zagorka. (1999). *Ja i drugi: Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd: Republika
5. Grossman, Z. (2011) *From Wounded Knee to Lybia: a Century of U.S. Military Interventions*, 2011, dostupno na: <http://academic.evergreen.edu/g/grossmaz/interventions.html>, 20.9.2011.
6. Đerić, G. Razvoj stereotipa – multidisciplinarni pristup, dostupno na: http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/serbien/Djeric_pred.pdf, 10.05.2011.
7. Habermas, J. (1991) *The Structural Transformation of the Public Sphere, An inquiry into a category of bourgeois society*, Cambridge, MA: MIT Press
8. Hall, S. (1997) „*The Work of Representation*”, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Ed. Stuart Hall. London: Sage.
9. Lippmann, W. (1922) *Public Opinion*, dostupno na: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext04/pbpmn10.txt>, 20.9.2011.
10. Kuzmanović, B. (1994) *Socijalna distanca prema pojedinim nacijama (etnička distanca)*, u: Lazić, M. (ur.): *Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-tih*, Beograd: Filip Višnjića, 1994.

11. Milivojević, S. *Media Monitoring Manual*, London: Media Diversity Institute, 2002, dostupno na: <http://www.media-diversity.org/en/additional-files/documents/Z%20Current%20MDI%20Resources/Media%20Monitoring%20Manual.pdf>, 10.05.2011.
12. Milivojević, S. (2001) *Javnost i ideološki efekti medija*, Reč, 64/10, str. 172, dostupno na: <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/151.pdf>, 20.3.2011.
13. Pantić, D. (1987) *Nacionalna svest mladih u SR Srbiji bez SAP*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije / IIC SSOS
14. Pantić, D. (1991) *Nacionalna distanca građana Jugoslavije. Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, Beograd: IDN
15. Petranović, B. (1988) *Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga prva*, Beograd: Nolit
16. Rabushka, A. Shepsle, K. (1972) *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*. Columbus, OH: Charles E. Merrill
17. Radjoković, M., Miletić, M. (2005). *Komuniciranje, mediji i društvo*. Novi Sad: Stylos
18. Taylor, Ch, „The Politics of Recognition,,, in: Goldberg, T. D. *Multiculturalism: A Critical Reader*, str. 80. dostupno na: http://books.google.rs/books?id=AZ6jC-T4wJ4C&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 10.05.2011.
19. *The Los Angeles Times - Los Angeles County's Oldest and Highest Circulation Newspaper*, dostupno na:<http://www.laalmanac.com/media/me02lat.htm>, 20.9.2011.
20. *The New York Times: A Chronology: 1851-2010*, New York State Library, dostupno na: <http://www.nysl.nysed.gov/nysnp/nytlucey.htm>, 20.9.2011.
21. Šiber, I. *War and the changes in social distance toward the ethnic minorities in the Republic of Croatia*. Politička Misao, 34(5), 3-26, 1997
22. Šušnjić, Đ. (1994) *Dijalog i tolerancija*, Novi Sad: IKZ Stojanovića

Tekstovi u novinama:

1. „Croatia in throes of revolt”, *Portsmouth Daily Times*, 25.7.1919.
2. „Croatia now revolting for independence”, *The Southeast Missourian*, 25.7.1919.
3. „Many killed in clash of Serbs and Croats”, *The Los Angeles Times*, 17.5.1919.
4. „Military rise in Croatia”, *The Los Angeles Times*, 29.7.1919.
5. „Protest against Serbians holding Croatian land”, *Edmonton Journal*, 5.4.1919.
6. „Say Serbs Opress Croats”, *The New York Times*, 23.2.1919.
7. Selden, Charles, „Croats’ uprising pleases Italians”, *The New York Times*, 27.7.1919.
8. Selden, Charles, „Croats desire own republic”, *The Los Angeles Times*, 29.7.1919.
9. „Union of the Jugoslavs”, *The New York Times*, 9.11.1918.
10. Williams, Harold, „Croat soldiers rebel”, *The New York Times*, 10.12.1918.

THE DIVERSITY CONCEPT AND PRODUCTION OF MEANING IN MASS MEDIA: THE SERBIAN-CROATIAN RELATION IN U.S. PRESS AT THE TIME OF THE CREATION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

Summary: The differences are the basic precondition of existence. Most modern societies can be described as plural, which necessarily implies the existence of different groups. Relations between different ethnic groups in the social reality is one of the most important criteria for assessing democratic society. The mass media are important social institution and social representations are an essential part of it. Thus, the production of meaning in the mass media became closely associated with understanding of diversity concept. The aim of this paper is to critically analyze the Serbian-Croatian relations, ie. the similarities and differences between the two nations. This paper employs critical discourse analysis to investigate dominant U.S press at the time of creating the first joint state.

Key words: Serbian-Croatian relation, mass media, press, diversity, production of meaning, stereotypes